

való állampolgári részvétel, új kreativitás és kockázatvállalás kibontakozása, végül, de nem utolsósorban a szolidáris gondolkodás, tervezés, cselekvés. Ez utóbbi követelmény a városlakókra, a központokban élőkre, dolgozókra, a falvakban nemegyszer hétvégi házzal rendelkezőkre vonatkozik, hogy megszűnjék „a falunak a város által való kizsákmányolása”.

Összegezőként a konferencia két tanulságát emelem ki. Az egyik a Magyarország iránti megkülönböztetett érdeklődés, hazánk és Ausztria viszonyának felelős elemzése, értékelése. Úgy tűnt, Magyarország több figyelmet kap nyugati szomszédjától, mint amennyit mi fordítunk Ausztriára. Pedig elég sok tanulni valónk lenne szomszédainktól. A másik megjegyzésem ezzel is összefügg. Ausztriában hallottam az önironikus fogalmat: „Jammerkultur”. Ha a panaszkodás kultúrája a monarchia öröksége, akkor ebből az örökségből nekünk sokkal több jutott, mint egykori központunknak. A hasonló konferenciákon nálunk megszokott kilátástalan pesszimizmus, a hanyatlás és pusztulás képeinek ecsetelése helyett a problémák konstruktív kezelése volt jellemző, az előadások és viták a korábban elkövetett hibák korrekcióját, az itt vagy amott bevált, sikeres gyakorlat elterjesztését, elemzését szolgálták. Ez az optimizmus természetesen nem táplálkozhatik Ausztria kivételesen szerencsés geopolitikai helyzetéből, forrása a társadalomnak és az egyénnek a saját cselekvőképességébe és jövőjébe vetett hite, közösségi felelősségérzete. Talán elsősorban ezt kellene megtanulnunk szomszédunktól.

KISS ATTILA:

TÉRSZERKEZETI TERMINOLÓGIÁK AUSZTRIÁBAN

A társadalmi-gazdasági térrel foglalkozó tudományok művelői – de bizonyára más területeken is hasonló a helyzet – sok esetben ugyanazt a fogalmat egymástól többé-kevésbé eltérő jelenségek megkülönböztetésére használják, illetve ugyanazt a jelenséget más-más kifejezéssel jelölik. A szakmai polémiaik gyakran a fogalmak tisztázásával kezdődnek. Nincs ez másképpen Ausztriában sem. A térbeni jelenségek leírása során használatos fogalmak, több-kevesebb átfedéssel, de *három terminológiai rendszert* építenek fel, melyek jelenleg a tudományok osztrák művelői körében használatosak.

Az egyik a „központi helyek” elméletének HANS BOBEK nevével fémjelzett ausztriai adaptációja, a másik a jelenleg is érvényben levő osztrák területrendezési koncepció (ÖRK) modellje és a harmadik a statisztikai összesítések alapját képező – az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal által kidolgozott – ún. „városrégión” rendszere.

Részben elméleti, részben módszertani szempontból nem felesleges – még ha vázlatosan is – a három szisztémát áttekinteni.

I. A „központi helyek” rendszere

A társadalmi-gazdasági térszerkezet feltárása Ausztriában is több évtizedes kutatási előzményekre épül. Az ide vonatkozó kutatások kiindulópontja az a ma már triviálisnak tűnő gondolat, hogy a nem mezőgazdasági tevékenységek koncentrációja bármely társadalmon belül – W. CHRISTALLER 1933-ban megjelent munkája nyomán „központi helyek”-nek nevezett – településcentrumok szükségszerű kialakulásával jár. Ezek a központi helyek funkcionális rangjuk függvényében kisebb-nagyobb terület népességének ellátását vállalják, s így szerepük, jelentőségük erőteljesen kiemelkedik környezetükből. A centrumok feltérképezésében és ellátási körzetük lehatárolásában meghatározó fontosságú H. BOBEK és munkatársainak – kezdetben H. HELCZMANOVSKY, majd később M. FESL – tudományos tevékenysége.

A modell lényege kettős. Egyrészt a különböző fokozatú központi helyek megállapítását célozza, másrészt a hozzájuk tartozó eltérő szintű ellátási körzetek határainak megrajzolására törekszik.

1. táblázat

A különböző „központi helyek” rangjuk szerinti sorrendben

Eredeti elnevezés	Magyar megfelelő
<i>Zentrale Orte der unteren Stufa</i>	gyengén (1), mérsékelten (2), illetve jól (3) ellátott
– schwach (1)	alsófokú központok
– massig (2)	
– gut (3)	
<i>Zentrale Orte der mittleren Stufa</i>	gyengén (4), mérsékelten (5), illetve jól (6) ellátott
– schwach (4)	középfokú központok
– massig (5)	
– gut (6)	
<i>Viertelhauptstadt</i> (7)	tartományon belüli körzetközpont (7)
<i>Landeshauptstadt</i>	gyengén (8) illetve jól (9) ellátott
– schwach (8)	tartományi székhely
– gut (9)	
<i>Bundeshauptstadt</i> (10)	főváros (10)

A központi helyek környezetében ún. *Potentieller Bereiche* (POT) der unteren-, mittleren- und Viertelhauptstadtstufe lehatárolására nyílik lehetőség. Magyarra ezek a kifejezések az alsó-, közép- és felsőfokú központok ellátási területeként értelmezhetők, és alsó-, közép- és felsőfokú vonzáskörzetként fordíthatók.

A központok és körzeteik kijelölése minden egyes településbe kiküldött kérdőívek felhasználásával történt. Ezek a kérdőívek fokozatonként (alsó-, közép- és felsőszintű ellátás) 12–13 kérdést tartalmaztak arra vonatkozóan, hogy az adott település lakói a különböző szintű szolgáltatások igénybevételekor, illetve különböző áruk

vásárlásakor melyik centrumot keresik fel. Így a centrum körül többnyire egyértelműen sikerült megállapítani az alsó-, közép- és felsőszintű ellátási körzeteket. Végül az így kapott központi hely hálózat szolgált kiindulási alapul a további specifikus vizsgálatokhoz a lakosság társadalmi-gazdasági struktúrájáról, a területi népességváltozás komponenseiről, az idegenforgalmi centrumokról stb.

A részben közigazgatási funkció, részben ellátottság alapján rangsorolt központi helyeket (ld. 1. sz. táblázat) a szerzők még különböző funkcionális típusokba is rendezték, s így a foglalkoztatottsági struktúra alapján a következő változatok megkülönböztetésére nyílt lehetőség:

1. túlnyomóan szolgáltató centrum,
2. vegyes, ipari és szolgáltató centrum,
- 3., illetve 4. ipari és bányászcentrumok, valamint igen jelentős ipari helyek központi funkcióval,
5. idegenforgalmi hely központi funkcióval,
6. szatellit-települések.

Így a modellen belül rangjuk, valamint funkcionális típusuk alapján a települések igen széles skálában való osztályozására van mód.

II. A területrendezési koncepció rendszere

Miután 1955-ben a Belvedere-palota márványtermében a győztes hatalmak, valamint Ausztria képviselői aláírták a semlegességi államszerződést és a megszálló csapatok kivonultak az ország területéről, megszülethettek az első átfogó területfejlesztési intézkedések. Az ekkor elindult folyamat meghatározó mérföldköve 1971. Ekkor – pontosabban február 25-én – ült össze az Osztrák Területrendezési Konferencia (ÖROK) alakuló ülése, mely alapvetően a szövetségi állam, a tartományok, valamint a települések közös szervezete. Mintegy évtizedes munka gyümölcseként, 12. ülésén, 1981. június 29-én fogadta el a szervezet „az osztrák térszerkezet fejlesztési elképzelése”-ként az Osztrák Területrendezési Koncepciót (ÖRK).

2. táblázat

Az Osztrák Területrendezési Koncepció fogalomrendszere

Eredeti elnevezés	Magyar megfelelő
<i>Konzeptregion</i>	<i>Fejlesztési területegység, fejlesztési régió.</i> Többé-kevésbé a magyar városkörnyék fogalmával azonosítható.
<i>Zentrale Konzeptregion</i>	<i>Központi helyzetű régió.</i> Budapest, valamint a megyeszékhelyek környezetével azonosítható.
<i>Periphere Konzeptregion</i>	<i>Periférikus helyzetű régió.</i> A központi helyzetű régiók közötti tér.
<i>Ballungsraumgebiet</i>	<i>Agglomerációk, agglomerálódó térségek.</i>
– Ballungskerngebiet	– Az agglomeráció magja
– Ballungsrandgebiet	– Az agglomeráció peremterülete

Eredeti elnevezés	Magyar megfelelő
<i>Überanasgebiet</i>	<i>Átmeneti terület</i> , „köztes tér”. Az agglomerációk és a periférikus helyzetű régiók közötti terület.
<i>Landliche Raum</i>	<i>Vidék</i> . Nem azonosítható a falusi térrel, mivel a kifejezés az agglomerációk közötti terület megnevezésére használatos, ahol városi települések is találhatók!
<i>Höhere Zentren</i>	<i>Felsőfokú központok</i> . Ausztriában Bécs, a tartományi székhelyek, valamint az ún. „Viertelshauptstadt”-ok (tartományon belüli egyéb központok, mint pl. Stájerországban Leoben) tartoznak ide. Magyarországon Budapest és a megyeszékhelyek, illetve néhány korábban részleges felsőfokú központok, nevezett városunk, mint pl. Dunaújváros tekinthető a megfelelőjének.
<i>Mittlere Zentren</i>	<i>Középfokú központok</i> , melyek Ausztriában legalább 25 ezer lakosúak kell hogy legyenek.

Az ÖRK kidolgozása során az egyes fejlesztési területegységek, fejlesztési régiók meghatározásának alapvetően két kritériuma volt. Egyrészt a napi inga-vándorforgalom, másrészt az ellátási kapcsolatok, mint pl. oktatás, bevásárlás, kulturális intézmények, illetve hivatalok látogatása. Az így kapott fejlesztési régiók követik a közigazgatási határokat (ezek az ún. „Politischer Bezirk”-ek azonosíthatók a nálunk korábban megszüntetett járásokkal), hacsak a munkaerőmozgás annak további felosztását nem teszi szükségessé.

Annak függvényében, hogy a naponta ingázók mekkora hányada lakik az elviselhetőnek tartott időtávolságon belül, a fejlesztési koncepció központi és periférikus fejlesztési régiók megkülönböztetését tartja szükségesnek. Az elviselhetőnek tartott ingázási távolságok határértékeit pedig a központ rangjától teszi függővé. Így, a főváros esetében 60 percet, a tartományi székhelyeknél 50 percet, más jelentősebb centrumoknál pedig 40 percet tekint elfogadhatónak. Amennyiben a lakosság több mint háromnegyed része a felsőfokú centrum elviselhetőnek tartott ingázási távolságán belül lakik, a területet központi régiónak, ellenkező esetben pedig periférikus régiónak minősíti a koncepció.

Mint látható, a fejlesztési régiók az egyes központi funkciókat ún. „központi helyek” vonzáskörzeteinek tekinthetők.

A nagyobb települések körül kialakult népességtömörüléseket a koncepció külön kezeli, és „Ballungsraum”-oknak (agglomerációknak) nevezi. Pontosabban az elnevezés az olyan térséget hivatott környezetétől megkülönböztetni, ahol meghatározóak a városi életkörülmények és ahol a népesség, valamint a gazdasági tevékenység folyamatos koncentrációja jellemző. Hatása túlterjed a közigazgatási határokon is és vonzásereje következtében újabb és újabb funkciókat olvaszt magába. Az agglomeráción belül megkülönböztethető egy magterület, magas népsűrűséggel és sűrű beépítettséggel, valamint egy peremterület, ahol egyre erőteljesebb a városiasodás folyamata.

A területrendezési elképzelés fogalomrendszere szerint a központi régióknak

azon területeit, melyek az agglomerációkon kívül esnek, kevésbé városiasak, de még az elvisehető ingázási távolságon belül vannak – átmeneti területnek tekintik. Ezt is, de egyébként az összes agglomerációkon kívül eső területet vidékként kezeli a koncepció, ahol a középfokú centrumok közül közel negyvenet, mint fejleszthető centrumot külön ki is emel. Itt infrastruktúrafejlesztéssel, beruházások támogatásával a település attraktivitását kívánják növelni, s ily módon javítani a környék lakosságának életkörülményeit.

Ausztria területrendezési koncepciója végeredményben ennek a fogalmi körnek a segítségével készült el, és kidolgozói ennek felhasználásával állították össze azt a „célkatalógus”-t, mely mintegy tíz évre összefoglalja az ország területfejlesztési elképzeléseivel kapcsolatos teendőket.

III. A Statisztikai Hivatal fogalomrendszere

A 70-es években több ipari állam városfejlődésének tendenciájában fordulat következett be. Számos agglomeráció esetében a népességszám csökkenni kezdett és más, az agglomerációhoz közelebb fekvő területek kezdtek dinamizálódni. Igaz, a folyamat főként az Egyesült Államokban mutatkozott erőteljesen, ám számos európai agglomeráció esetében is kitapintható már ugyanez a jelenség.

Jelentkezik-e ez a folyamat az osztrák városfejlődésben, és ha igen, akkor hogyan? A kérdés megválaszolásához nemcsak adatok, hanem egy olyan fogalomrendszer is szükséges volt, mely segítségével a probléma részletes vizsgálatát el lehet végezni. Mivel azonban a település mint statisztikai fogalom, mint statisztikai egység a téma szempontjából nem kielégítő információforrás, így született meg az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal ún. „városrégió-koncepció”-ja.

A koncepció kialakításához nemcsak a lakosságra, a foglalkoztatottakra és az ingázókra vonatkozó statisztikai elemzések, hanem 1976 és 1979 között készített légi-felvételek is támpontul szolgáltak. A jelenlegi koncepció két lépésben készült el, először az 1971-es, majd némi módosítással az 1981-es népszámlálás adatainak felhasználásával.

3. táblázat

A „városrégió-koncepció” fogalomrendszere

Eredeti elnevezés	Magyar megfelelő
<i>Siedlungseinheit</i>	<i>Településegység.</i> Teljesen, vagy viszonylag erősen összeépült lakóhelyek csoportja.
<i>Stadtregion</i>	<i>Városrégió.</i> A jelentősebb centrumok és az őket környező tér.
<i>Kernraum</i>	A városrégió <i>magterülete.</i>
<i>Aussenzone</i>	A magterületet körülvevő <i>külső zóna.</i>
<i>Landgebiet</i>	<i>Vidéki,</i> (itt már) <i>falusi térség.</i>

A városrégió meghatározása, illetve lehatárolása érdekében az eredeti és az új felfogás is az ún. településegységből indul ki. A koncepció minden összefüggő, beépített zónát, mely a közlekedési vonalak mentén, akár a települések közigazgatási határán is átnyúlik, településegységnek tekint. Az előzetes vizsgálat az összes településegységből csak azokat elemezte, melyekben legalább 5000 lakos él, illetve a nem mezőgazdasági foglalkoztatottak száma meghaladja a 2500 főt. Az így kiválasztott településegységek közül végül összesen negyvenkettőt lehetett valamely városrégió magjának minősíteni. A koncepció ugyanis városrégióknak tekint minden fontosabb városias teret, ahol az összlakosság meghaladja a 15 ezer főt és rendelkezik városias településmaggal, mely legalább 10 ezer lakost számlál, vagy akár több, de egymással strukturálisan és funkcionálisan szorosan összefüggő centrummal, melyek együtt szintén egy városrégió magját képezhetik. Ez utóbbi esetben azonban teljesülnie kell annak a feltételnek, hogy az összlakosság száma meghaladja az ötezret, vagy a nem mezőgazdasági keresők száma a 2500-at. Ehhez a maghoz csatlakozik az ún. külső zóna, mely azokból a településekből áll, amelyek a magterülettel szoros függőségi viszonyban vannak, és ennek a szoros függőségi viszonyban az alsó határát a napi ingázók 25%-os aránya fejezi ki.

A fenti kritériumoknak megfelelően kiválasztott 42 városrégió közül a bécsi-ben él az ország népességének 27%-a, a tartományi székhelyek városrégióiban 22,4%-a, a többi városrégióban együtt pedig 17,1%-a. Az osztrák népességnek tehát mintegy kétharmada (pontosan 66,5%-a) az ily módon definiált városrégiókban lakik. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy ezt az értéket az 1961-es adattal (65,9%) egybevetve koncentráció, míg az 1971-es adattal (66,5%) összehasonlítva a városi és város környéki népességtömörülés folyamatának vége regisztrálható. Valójában a jelenségnek két összetevője van: a bécsi városrégióban tapasztalható jelentős dekoncentrációval szemben ugyanis a többi városrégióban, ha mérsékelt ütemben is, de a koncentráció folytatódik!

IV. Összegzés

A fentiekben ismertetett három fogalomrendszer jelenségtartalma azonos és egyértelmű. Mindhárom az urbanizációs és agglomerációs folyamat leírásához, megértéséhez, sőt a folyamat befolyásolásához kíván segítséget nyújtani. Az eltérő kifejezések azonban azonos jelenségeket takarnak. Ezek közül egyet feltétlen célszerű kiemelni. Érdekes módon az agglomeráció fogalma az egyik koncepcióban (ÖRK) „Ballungsraum”-ként, a másikon „Stadtregie”-ként szerepel. Arra, hogy a kettő mégis szinoním értelmezésű, és azonos az agglomerációval, abból lehet következtetni, hogy mindkét koncepció azonos elméleti forrásra — R. GISSER és R. WURZEL munkáira — hivatkozik. Az azonosságot ugyanakkor bizonyítja az agglomerációk fejlesztésével kapcsolatos feladatokról elfogadott ÖRK dokumentum is, mely váltakozva, de ugyanabban az értelemben használja mindhárom kifejezést. Az azonosságot támasztja alá az azonos szerkezet is. A „Ballungsraum” és a városrégió felépítése is azonos, mindkettő egy magterületből és egy külső zónából áll, melyek értelmezése alapvetően egyező.

A másik megjegyzést a fogalmak definiálásával kapcsolatban célszerű tenni. Igen célirányos és a praktikumnak megfelelően az egyértelműségekre való törekvés tükröződik mindhárom fogalomrendszeren, de különösen a harmadikon, amely egyben a leg-

fiatalabb is. Mindössze néhány, de jól megválasztott és számszerűsíthető jelenség — főleg az ingázás — alapján történik az egyes területi egységek — mint például a magterület és a külső zóna — lehatárolása, de az egyáltalán szóbajöhető „településegységek” kiválasztása is. Jóllehet teljesen megbízható képet így a központok által „besugárzott” területek kiterjedésére nem lehet kapni, mégis a makrofolyamatok — sőt, bizonyos esetében a mikrofolyamatok — értékeléséhez és jellemzéséhez az így szerzett információk is elegendők.

A harmadik megjegyzés az adatbázis alapegységére vonatkozik. A népességmozgás térbeni folyamatáról, helyzetéről kapott kép élességét nagyban javítja az, hogy az adatszolgáltatás alapegysége nem a közigazgatásilag lehatárolt település, hanem az ún. népszámlálási körzet, melyből egy településben több is lehetséges. Így, egy adott közigazgatási határon belül is nyomon követhető a népességmozgás. Regisztrálható a magterület és a peremterület esetleg eltérő tendenciája is, sőt magának a magterületnek a körülhatárolása is nagyobb pontossággal végezhető el. Ilyenformán az adatbázis finomítása minden bizonnyal hozzájárul az agglomerációs folyamatok mélyebb és alaposabb megismeréséhez.

IRODALOM

1. A „központi helyek” rendszeréhez

- BOBEK, H.—FESL, M. 1967: Versorgung mit zentralen Diensten, Karte in Atlas der Republik Österreich, XII/1b, Wien.
- BOBEK, H.—FESL, M. 1978: Das System der Zentralen Orte Österreichs—Eine empirische Untersuchung, Wien—Köln.
- BOBEK, H.—HELZMANOVSKÝ, H. 1963: Zentrale Orte und ihre Bereiche. In.: Atlas der Republik Österreich, XII/1. Wien.
- CHRISTALLER, W. 1933: Die Zentralen Orte in Süddeutschland. Jena.
- FESL, M.—BOBEK, H. 1983: Zentrale Orte Österreichs II. Wien.
- FESL, M.—BOBEK, H. 1986: Karten zur Regionalstruktur Österreichs—Ein Nachtrag zum Atlas der Republik Österreich, Wien.

2. Az osztrák területrendezési koncepcióhoz

- ÖROK Raumordnungsbericht Wien 1975., 1978., 1981., 1984.
- Österreichisches Raumordnungskonzept, ÖROK Schriftenreihe Nr. 28. In.: ÖROK Vierter Raumordnungsbericht, Wien 1984.
- WICHA, B. 1982: Das Österreichische Raumordnungskonzept. Einführung, Übersicht, Kurzdarstellung, Wien.
- Zielverstellungen und wichtigste Massnahmen für die Ordnung und Entwicklung der Ballungsraume in Österreich. In.: Tätigkeit der ÖROK 1974—1977, Wien 1975.

3. A „városrégiók” elméletéhez

- FINOL, P. 1982: Volkszählung 1981: Entwicklung der Stadtregionen, Statistische Nachrichten, Heft 7.
- FUCHS, I. 1983: Das Konzept des Österreichischen Statistischen Zentralamtes zur Bestimmung und Abgrenzung von Stadtregionen (Version 1971), Statistische Nachrichten, Heft 1.
- FUCHS, I. 1986: Neufassung der Stadtregionen aufgrund der Volkszählung 1981. Statistische Nachrichten, Heft 6.

- GISSER, R. 1971: Der städtische Lebensraum in Österreich, IS. Information, Heft 10.
GISSER, R. 1986: Stadt und Umland – Entwicklungstendenzen aufgrund der Grosszählung 1981,
Berichte zur Raumforschung und Raumplanung, Heft 1–3.
Statistisches Handbuch für die Republik Österreich 1985.
WURZER, R. 1970: Verdichtungsgebiete und Hauptregionen in Österreich. In.: Strukturanalyse